

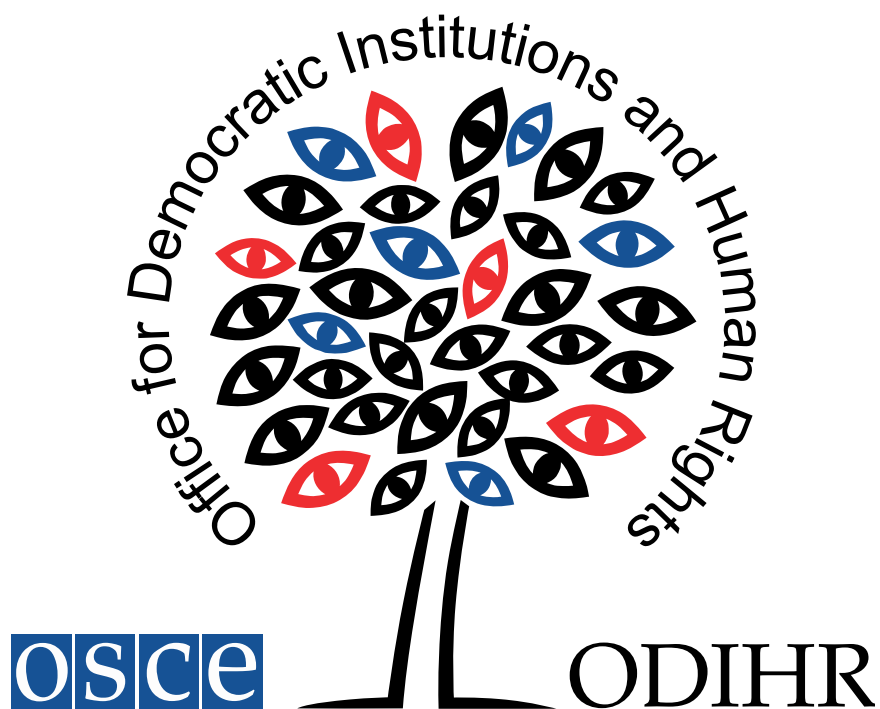
Demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo

EESTI

RIIGIKOGU VALIMISED

3. märts 2019

ODIHR valimiste eksperdirühma aruanne

Varssavi
27. juuni 2019

SISUKORD

I.	KOKKUVÕTE	1
II.	SISSEJUHATUS JA TÄNUSÕNAD	2
III.	TAUSTAINFO JA POLIITILINE KONTEKST	2
IV.	ÕIGUSLIK RAAMISTIK JA VALIMISSÜSTEEM.....	3
V.	VALIMISTE KORRALDAMINE.....	3
	A. HALDUSSTRUKTUUR.....	3
	B. HÄÄLETAMISVIISID JA -TOIMINGUD.....	5
VI.	VALIJANA REGISTREERUMINE	6
VII.	E-HÄÄLETAMINE	7
VIII.	RAHVUSVÄHEMUSTE OSALUS	9
IX.	SOOVITUSED.....	10
	LISA: VALIMISTULEMUSED.....	12
	ODIHR	14

**EESTI
RIIGIKOGU VALIMISED
3. märts 2019
ODIHR valimiste eksperdirühma aruanne¹**

I. KOKKUVÕTE

Pärast Eesti Vabariigi alaliselt esinduselt OSCE juures kutse saamist ning tuginedes vajaduste hindamise missiooni soovitusel, moodustas OSCE demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo (ODIHR) 3. märtsil toimunud Riigikogu valimiste hindamiseks valimiste eksperdirühma (EET). ODIHR EET keskendus valimiste haldussüsteemile, internetihääletuse rakendamisele ja rahvusvähemuste osalusele valimistel.

Riigikogu liikmed valiti mitme mandaadiga valimisringkondadest proportsionaalse avatud nimekirja alusel nelja aasta pikkuseks perioodiks. Valijatel oli võimalik valida mitmete erinevate poliitiliste ideoloogiate vahel ning kandidaate ja valimiskampaaniaid esitleti keskkonnas, mida iseloomustab kodanike tugev usaldus avalike asutuste suhtes. Valimiste õiguslikku raamistikku on küll mingil määral täiendatud pärast viimaseid valimisi, kuid mitmeid ODIHR-i varasemaid soovitusi pole veel rakendatud.

Hiljuti kohandati valimiste halduskorraldust. Valimisametkondi tunnustati endiselt nende iseseisvuse ja professionaalsuse poolest. Kohaliku omavalitsuse volikogu poolt määratud jaoskonnakomisjonide moodustamine ja sellega seotud õguskaitsemehhanismid tuleks üle vaadata, tagamaks valimistel läbipaistvuse ja õigeaegse tegutsemise. Osapooled olid rahul laia hääletamisvõimaluste valikuga, nende hulgas eelhääletamise võimalusega, mis on kaitstud mitmete meetmetega topelthäälte tekkimise vastu. Lisaks olemasolevatele meetmetele tuleb teha praktilisi samme selleks, et tõhusalt tagada puuetega inimeste osalus hääletamisel.

E-hääletamine on saadaval kõigile hääleõiguslikele isikutele, see muutub aina populaarsemaks ning on tervitatud ka osapoolte hulgas. Praegune e-hääletamise süsteem on tunduvalt paranenud võrreldes varasemate versioonidega. Kooskõlas varasemate ODIHR-i soovitustega, on tugevdatud süsteemi terviklikkust ja privaatsusmeetmeid ning rakendatud on ka üksikhäälte tuvastamine. Süsteem ei ole aga eraldiseisev tarkvarast, mis tähendab, et süsteemikomponentide tõrked võivad põhjustada erinevaid tõrkeid valimistulemustes. Samuti on süsteem haavatav rünnakute suhtes, mis võib mõjutada avalikkuse usaldust.

Eesti kodakondsusega rahvusvähemustel on täielik hääleõigus. Hoolimata selgetest jõupingutustest integreerida ja naturaliseerida rahvusvähemusi, on suur hulk määratlemata kodakondsusega isikuid, enamik neist vene päritolu, riiklikel valimistel tagaplaanile jäetud. Vähemustega seotud probleemid ei olnud valimiskampaaniates esikohal ja enamik erakondi vältis jagavat retoorikat. Mõne erakonna algatusi nähti samas aga rahvuslikult lõhestavate ja natsionalistlikena, tekitades rahvusvähemustes murekohti.

Käesolev aruanne sisaldab mitmeid soovitusi selleks, et tuua Eesti valimised lähemale OSCE eesmärkidele ja teistele rahvusvahelistele kohustustele ja standarditele, mis on seotud demokraatlike valimistega. Soovitused on seotud valimiskomisjonide kandidaatide nimetamistoimingute ülevaatamise, õguskaitsevahendite korrigeerimise, puuetega inimeste osaluse tõhustamise, e-hääletamise tehniliste näitajate täpsustamise, auditeerimisprotsesside tugevdamise, riskide vähendamise strateegiate rakendamise ja rahvusvähemuste osaluse tõstmisega. ODIHR on valmis

---

¹ Inglisekeelne aruanne on ainus ametlik dokument. Eesti keeles on saadaval mitteametlik tõlge.

aitama ametkondi valimisprotsessi tõhustamisel ning käesolevas ja varasemates aruannetes esitatud soovitude rakendamisel.

II. SISSEJUHATUS JA TÄNUSÕNAD

Pärast Eesti Vabariigi alaliselt esinduselt OSCE juures kutse saamist ning tuginedes 13. novembrist 15. novembrini 2018 läbi viidud vajaduste hindamise missioonile (NAM), moodustas OSCE demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo (ODIHR) 3. märtsil toimunud Riigikogu valimiste hindamiseks valimiste eksperdirühma (EET). ODIHR EET koosnes kolmest eksperdist, kes olid pärit kolmest OSCE liikmesriigist.

ODIHR EET keskendus valimiste haldussüsteemile, internetihääletuse rakendamisele ja rahvusvähemuste osalusele valimistel. Seega on käesolev aruanne piiratud ulatusega ega anna üldist hinnangut kogu valimisprotsessile. Vaatluse all olevate valdkondade puhul hinnati nende vastavust OSCE nõuetele, teistele rahvusvahelistele kohustustele ja standarditele demokraatlike valimiste osas ning Eesti seadustele. ODIHR-i metoodika kohaselt ei viinud EET läbi laiaulatuslikku ja süstemaatilist valimispäeva protseduuride vaatlust. Käesolevat aruannet tuleks lugeda koos 2018. aasta ODIHR NAM-i aruande ja eelnevate aruannetega, mis sisaldavad täiendavaid üksikasju Eesti valimisprotsesside kohta.²

ODIHR EET tänab Välisministeeriumi, Vabariigi Valimiskomisjoni (VVK), Riigi valimisteenistust (RVT), erakondi, kodanikuühiskonna organisatsioone, akadeemilisi ringkondi ja teisi osapooli koostöö ning abi eest.

III. TAUSTAINFO JA POLIITILINE KONTEKST

Eesti on parlamentaarne vabariik, kus seadusandlikku võimu teostab parlament (*Riigikogu*). Täidesaatvat võimu teostab valitsus, mida juhib peaminister. Parlament valib presidendi viie aasta pikkuseks perioodiks ning tal on piiratud võim. Vabariigi President kuulutas 2. detsembril välja Riigikogu valimised toimumisajaga 3. märts 2019.

Viimased Riigikogu valimised toimusid 2015. aasta märtsis, mille tulemusena moodustas valitsuses koalitsiooni Eesti Reformierakond koos Sotsiaaldemokraatliku Erakonna (SDE) ja Isamaa Erakonnaga.³ Tulenevalt 2016. aasta novembris edukalt vastuvõetud umbusaldushääletusest moodustati uus valitsuskoalitsioon, mida juhtis Keskerakond ning kuhu kuulusid veel SDE ja Isamaa.

2015. aasta valimistel osales kümme erakonda ja 15 üksikkandidaati, pakkudes valijatele hulgaliselt valikuid. Kandidaatide nimekirja lähemal vaatlemisel nähtus, et naiste osakaal erakondades oli märkimisväärselt erinev, ulatudes 46,4 protsendist Erakonnas Eestimaa Rohelised 19,2 protsendini Isamaa Erakonnas.⁴ Võrdlemisi tagasihoidlike valimiskampaaniate peamised teemad olid maksupoliitika, tervishoiusüsteem ja pensionisüsteem. Kampaaniad toimusid keskkonnas, mida iseloomustatakse kodanike kõrge usaldusega avalike asutuste suhtes.

---

² Vt kõiki varasemaid [ODIHR-i aruandeid Eesti kohta](#).

³ Riigikokku valitud kuus erakonda olid Reformierakond (30 mandaati), Keskerakond (27), SDE (15), Isamaa (14), Vabaerakond (8), EKRE (7). 24 liiget 101 hulgast olid naised.

⁴ Naiste poliitilise osavõtu edendamiseks pole ühtegi seaduslikku ega vabatahtlikku erimeedet.

ODIHR on alates 1999. aastast varasemalt hinnanud nelja valimisprotsessi Eestis. 2015. aasta Riigikogu valimiste jaoks rakendatud ODIHR EET eksperdirühm hindas internetihääletuse, erakondade ja valimiskampaaniate rahastamise ning rahvusvähemuste osalusega seotud aspekte.

IV. ÕIGUSLIK RAAMISTIK JA VALIMISSÜSTEEM

Pärast viimaseid Riigikogu valimisi on õiguslikku raamistikku mõnevõrra täiendatud, sealhulgas täiendati 2017. aastal Riigikogu valimise seadust (RKVS).⁵ Kuigi mõned muudatused tulenesid 2017. aastal aset leidnud laiaulatuslikust haldusreformist, tehti muuhulgas muudatusi valimiste haldusüksuste struktuuris ja vastutusallas, e-hääletamise reguleerimises ja kaebustega tegelemise protsessis. Lisaks tehti 2017. ja 2018. aastatel muudatusi rahvastikuregistri seaduses, mis mõjutas valijate nimekirja kandmist.

Hulk varasemaid ODIHR-i soovitusi pole veel rakendatud, nende hulgas kuritegude eest vangistatud kodanike hääleõiguse äravõtmine kuriteo raskust arvestamata, poliitiliste välireklaamide keelamine, lüngad erakondade ja kampaaniate rahastamise seadustikus ja vajadus tõhustada rahvusvähemuste osalust. ODIHR EET kaastöötajate sõnul arutati Riigikogus neid soovitusi ja võimalikke parandusi, kuid nende rakendamiseks ei jõutud vajaliku heakskiiduni.

101-liikmeline Riigikogu valitakse proportsionaalse avatud nimekirja alusel 12 mitmeliikmelisest valimisringkonnast nelja aasta pikkuseks ametiajaks. Mandaadi saamiseks peab erakond saama vähemalt viis protsenti üleriigilistest kehtivatest häältest. Tulenevalt seaduse nõuetest jagas VVK 3. detsembril 2018 mandaadid valimisringkondade vahel vastavalt hääletajate hulgale rahvastikuregistri alusel, järgides rahvusvahelisi häid tavasid hääle kaalu võrdsuse osas.⁶

V. VALIMISTE KORRALDAMINE

A. HALDUSSTRUKTUUR

Tulenevalt 2017. aastal tehtud muudatustest Riigikogu valimise seaduses, korraldab valimisi VVK ja ametnike võrgustik, mida juhib RVT. VVK on autonoomne üksus, mis vastutab valimiste korraldamise eest tervikuna, sealhulgas teeb ettekirjutusi õigusliku raamistiku täiendamiseks, registreerib kandidaadid, vaatab läbi kaebused ja teeb kindlaks valimistulemused.⁷

⁵ Riigikogu valimiste õigusliku raamistiku juurde kuuluvad veel 1992. aasta põhiseadus, 1994. aasta erakonnaseadus (täiendatud 2015. aastal), 2010. aasta meediateenuste seadus (täiendatud 2015. aastal) ja 2007. aasta Eesti rahvusringhäälingu seadus (täiendatud 2014. aastal). Rakenduvad ka muud seadused ja VVK otsused. Eesti osaleb olulistes rahvusvahelistes ja piirkondlikes kokkulepetes, mis on seotud valimistega. Nende hulgas on 1966. aasta kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvaheline pakt, 1979. aasta konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta, 1965. aasta rahvusvaheline konventsioon rassilise diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta (CERD) ja 2006. aasta puuetega inimeste õiguste konventsioon (CRPD). Ratifitseeritud on ka 2001. aasta Euroopa Nõukogu küberkuritegevuse konventsioon.

⁶ 2002. aastal Euroopa Nõukogu komisjoni „Demokraatia õiguse kaudu“ loodud [hea tava koodeks valimisküsimustes](#) (Veneetsia komisjon) soovitab, et lubatud normist kõrvalekaldumine ei tohiks olla suurem kui 10 protsenti ning ei tohiks kindlasti ületada 15 protsenti, välja arvatud erijuhtumitel.

⁷ VVK seitse liiget määratakse nelja aasta pikkuseks perioodiks Riigikohtu esimehe poolt (kaks liiget) ning üks liige õiguskantsleri poolt, audiitorkogu juhatuse poolt, riigi peaprokuröri poolt, riigikontrolöri poolt ja riigisekretäri poolt. Kolm VVK liiget on naised.

2017. aastal loodud RVT tagab valimiste korraldamise ja vastutab kõikide valimistega seotud ülesannete täitmise eest.⁸ RVT vastutusala hulka kuuluvad valimiste korraldajate juhendamine ja koolitamine ning elektroonilise hääletamise korraldamine. Tulenevalt 2017. aasta laiaulatuslikust haldusreformist ja sellest tulenevalt tehtud muudatustest Riigikogu valimise seaduses koordineeriti valimiste ettevalmistusi valla ja linna tasandil 79 valla- ja linnasekretäri poolt.⁹ 14 sekretärile määrati lisanduvad ülesanded, mis olid seotud koordineerimise ja korraldamisega maakonna tasandil.

Jaoskonna tasandil korraldati valimised 451 jaoskonnakomisjoni poolt, mis moodustati kohaliku omavalitsuse volikogude poolt. Poole jaoskonnakomisjoni liikmetest esitab valla- või linnasekretär ning ülejäänud liikmed esitavad valimistel osalevad erakonnad – üks liige erakonna kohta ühes komisjonis ning seda võimalust kasutati ka aktiivselt.¹⁰ Üks VVK-le esitatud kaebustest EKRE poolt oli seotud kandidaatide vastuvõtmisega kolme jaoskonnakomisjoni põhikoosseisu.¹¹ Juhtum paljastas seaduselünga küsimuses, kas jaoskonnakomisjoni liikmete arvul on ülemine piir ning milline on kohalike omavalitsuste kaalutusõigus erakonnaliikmete vastuvõtmisel.¹²

Jaoskonnakomisjoni liikmete esitamise kord tuleks üle vaadata, et eemaldada igasugune ebaselgus jaoskonnakomisjoni liikmete maksimaalse arvu osas, tagamaks tõhusalt poliitilise tasakaalu ja võrdsuse kandideerivate erakondade vahel vastavalt seadusele.

VVK jättis EKRE kaebuse läbi vaatamata, viidates muuhulgas sellele, et VVK-l pole õigust vaadata läbi kaebust, mis on esitatud vallavolikogu otsuse peale, arvestades, et vallavolikogu ei kuulu Riigikogu valimise seaduse pädevusse, vaid kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse pädevusse. Sisuliselt tähendab see, et Riigikogu valimise seaduses ette nähtud lühikesed kaebuste läbivaatamise tähtajad ei kehti kaebustele valimistega seonduvate otsuste osas, mis on vastu võetud kohalike omavalitsuste volikogude poolt, vaid taoliste otsuste peale tuleb kaevata tavalise halduskohtu toiminguga kaudu.¹³ See eraldiseisev juriidiline kaebuste läbivaatamise toiming teatud valimistega seonduvate küsimuste korral võib kaasa tuua hilinenud õiguskaitsel, mis on aga vastuolus rahvusvaheliste standarditega.¹⁴

⁸ RVT juhi ja asejuhi nimetab ametikohale Riigikogu Kantslei direktor vastavalt VVK ettepanekule. Teised RVT ametnikud nimetatakse ametikohale vastavalt RVT juhi ettepanekule. Viis RVT liiget 11 hulgast on naised.

⁹ Seda rolli täitsid varasemalt 17 valla- ja linnakomisjoni.

¹⁰ RVT kohaselt olid 80,3 protsenti jaoskonnakomisjoni liikmetest naised.

¹¹ Riigikogu valimise seaduse paragrahv 19¹ (1) selgitab, et jaoskonnakomisjoni kuulub vähemalt viis liiget. Paragrahv 19¹ (7) selgitab, et kui erakondade esitatud jaoskonnakomisjoni liikmekandidaate on rohkem, kui on erakondadel kohti jaoskonnakomisjonis, nimetatakse kõik ülejäänud kandidaadid jaoskonnakomisjoni asendusliikmeteks. EKRE kaebuses oli selgitatud, et Põltsamaa Vallavolikogu nimetas valla igasse viide valimisjaoskonda kolm liiget ning võttis liikmed vastu ainult kahest erakonnast, kes esitasid oma kandidaadid põhikoosseisu esimestena. EKRE kandidaadid lisati hiljem koosseisu asendusliikmetena.

¹² Paragrahv 156 2010. aastal ODIHR-i ja Veneetsia komisjoni poolt loodud erakondade reguleerimise juhistes selgitab, et erakondliku kuuluvusega inimeste kaasamist valimiste haldusüksustesse tuleks hoolikalt kaaluda seadusandluse loomisel. Kui valitakse selline lähenemine, tuleb selgelt kirjeldada nõudeid kandidaatidele ning toiminguid, mida peavad ette võtma erakonnad, kes soovivad nimetada oma liikmeid valimiste haldusüksustesse.

¹³ Riigikogu valimise seaduse alusel vaatab VVK valimistega seotud kaebused läbi viie päeva jooksul. Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seaduse alusel vaatab Riigikohus maksimaalselt seitsme päeva jooksul läbi kaebused, mis on tehtud VVK otsuste ja lahendite suhtes. Halduskohtumenetluse seadustik ei ole aga märkinud selgeid ajapiiranguid haldusajade läbivaatamisele, märkides paragrahvis 2(2), et asjad vaadatakse läbi mõistliku aja jooksul.

¹⁴ 1990. aasta [OSCE Kopenhaageni dokumendi](#) paragrahv 5.10 selgitab, et kõigile on tagatud piisavad õiguskaitsvahendid haldusotsuste suhtes, et tagada põhiõiguste austamine ja õiguslik terviklikkus. Euroopa inimõiguste konventsiooni 13. artikkel sätestab, et igapähele, kelle käesolevas konventsioonis sätestatud õigusi ja vabadusi on rikutud, on õigus tõhusale menetlusele enda kaitseks riigivõimude ees ka siis, kui rikkumise pani toime ametiisik.

Kaaluda tuleks muudatuste tegemist õiguskaitsevahendites, tagamaks õigeaegsed ja tõhusad lahendused kõikidele valimistega seotud küsimustele.

Riigikogu valimise seaduse ja kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse punktide kokkupuute küsimus jaoskonnakomisjonide valimisel tõstatati ka mõnede kohalike omavalitsuste ametnike poolt, viidates, et koostoime vajaks edasiarendusi. Mõned osapooled arvasid, et Riigikogu valimise seaduse tõhusamaks rakendamiseks peaks kohaliku omavalitsuse korralduse seadus täpsustama ajaperioode ja toiminguid, mis on seotud jaoskonnakomisjonide liikmete määramise ülevaatamise ja heakskiitmisega volikogude poolt.

Kaaluda võiks Riigikogu valimise seaduse ja kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse ühistingimuste ülevaatamist jaoskonnakomisjonide liikmete valimise osas ning tõhustada ja täpsustada meetmeid, et tagada protsessi ühene rakendamine.

Üleüldiselt saatis valimiste halduskorraldust osapoolte seas laialdane usaldus ning protsess on tuntud iseseisva ja professionaalse maine poolest. Hiljutised muudatused seoses valimiste halduskorralduse ja vastutusala jagamisega ei mõjutanud olulisel määral halduspoole tööd. Erinevatel tasanditel töötavad valimisametnikud kiitsid RVT poolt läbi viidud koolitust valla- ja linnasekretäridele ja jaoskonnakomisjonide liikmetele, kusjuures koolitus viidi esmakordselt läbi üle kogu riigi ka mobiilselt. Positiivselt hinnati ka valimisametnikele tehtud internetikursust ja hõlpsasti kasutatavaid RVT juhendmaterjale.

Enamik osapooli kiitsid valimisametnike ennetavat ja avatud käitumist. Kohtumised ja valimistega seotud tegevused olid avalikkusele avatud, seejuures otsused ja osad momendid VVK kohtumistest avaldati veebis. Järgides 2017. aastal tehtud parandusi, muudeti valimiste jälgimismeetmeid veelgi liberaalsematemaks. Riigikogu valimise seadus märgib, et valimisi saab jälgida igäüks, ilma eelneva akrediteerimiseta. ODIHR EET sai täieliku ligipääsu kõigile asjakohastele ametiasutustele ja informatsioonile.

B. HÄÄLETAMISVIISID JA -TOIMINGUD

Valijatel on hääletamiseks mitmeid erinevaid võimalusi. Lisaks valimispäevale oli valijatel võimalik eelhääletada väljaspool elukohajärgset valimisjaoskonda 25 maakonnakeskuses üle riigi, hääletada interneti teel, asukohas või oma elukohajärgses valimisjaoskonnas.¹⁵ Välismaal asunud valijad said hääletada interneti teel, 35 riigis asuvas diplomaatilises esinduses avatud 40 valimisjaoskonnas või kirja teel vastavalt eelnevale taotlusele. Mitmikhäälte tekkimise kaitseks olid paika pandud selged toimingud eelhääletusmaterjalide ja valijanimekirjade käsitlemiseks. ODIHR EET osapoolte arvates oli suur hääletamisviiside valik teretulnud. Eelhääletamise populaarsus kasvab – kõnealuste valimiste käigus osales eelhääletamisel 43,8 protsenti valijatest.

Erivajadustega inimeste osaluse toetamiseks on rakendatud mitmeid meetmeid, nende hulgas võimalus hääletada kodus, haiglas ja hooldekodus. Abivajajad võivad paluda abi vabalt valitud isikult. Vastavalt seaduse nõuetele seadistati internetihääletuse rakendust nii, et seda saaksid kasutada eriliste ekraanilugejatega valijad – seda varianti kasutas umbes 200 valijat. Pärast nõupidamisi organisatsioonidega, mis esindavad erivajadustega inimesi, lõi RVT oma veebilehele informatiivse sektori erivajadustega inimeste jaoks ning internetihääletuse otsingurakendusse lisati juurdepääsetavusega seotud märkused. Siiski arvasid mitmed ODIHR EET osapooled, et erivajadustega inimeste osaluse tõhusaks tagamiseks on üleüldiselt pööratud ebapiisavalt tähelepanu

¹⁵ Eelhääletus maakonnakeskustes toimus 21. – 24. veebruaril ning valimisjaoskondades 25. – 27. veebruaril. Diplomaatilistes esindustes toimus hääletamine vähemalt kaks päeva vahemikus 16. – 21. veebruar.

ning pole ette võetud piisavalt palju praktilisi samme. RVT hinnangul oli umbes 60 protsenti valimisjaoskondadest ligipääsetavad ratastooliga.¹⁶ Info polnud hõlpsasti kättesaadav valimisjaoskondade kaardi veebiversioonis ja rakendus polnud seadistatud nii, et seda saaksid kasutada nägemispuudega inimesed. Nägemispuudega inimeste jaoks polnud saadaval abivahendeid nagu näiteks kombitavad hääletuskastid või kandidaatide nimekirjad.

Valimisametnikud võiksid teha rohkem jõupingutusi selle nimel, et erivajadustega inimesed saaksid hääletada. Selle jaoks tuleks tõhustada või rakendada meetmeid nagu ligipääsetavuse tagamine valimisjaoskondades, kättesaadavate infomaterjalide ja abivahendite väljatöötamine ning digitaalsete tööriistade ja veebirakenduste ligipääsetavus.

Valimispäeval toimus jaoskonnakomisjonides esimese lugemine kohe pärast hääletamise lõppu. Teine lugemine toimus järgmisel päeval häältelugemiskomisjonides.¹⁷ Valimisjaoskondade ja häältelugemiskomisjonide tulemused koos paberversioonidega esitati seejärel RVT-le veebipõhise süsteemi vahendusel. Detailsed valimistulemused avaldati RVT veebilehel, seejuures olid andmed esitletud maakondade ja valimisjaoskondade tasandil.

VI. VALIJANA REGISTREERUMINE

Hääletada saavad vähemalt 18-aastased kodanikud. Isikud, kelle teovõimet on kohtuotsusega piiratud või kes on süüdi mõistetud kriminaalkuriteos, ei saa hääletada. Valijad lisatakse valijate nimekirja 30 päeva enne valimisi vastavalt rahvastikuregistrisse kantud elukoha aadressile. Kui valija kolib riigisiselt pärast seda kuupäeva, tuleb oma hääle anda eelmises elukohas. 1. veebruari seisuga lisati valijate nimekirja 880 690 kodanikku, kellele saadeti valijakaardid, mis selgitasid valimisviise ja -asukohti.¹⁸

Tulenevalt rahvastikuregistri seaduse muudatusest kustutati rahvastikuregistrist 2. jaanuaril 2019 ebatäpsete elukohaandmetega aadressid.¹⁹ 2018. aasta detsembris ütles siseminister, et hinnanguliselt mõjutas muudatus 33 500 inimest, nendest peaaegu pooled olid välisriikides elavad Eesti kodanikud. Mõjutatud inimestega võeti eelnevalt ühendust ja neil paluti hääletamise jaoks esitada täpne elukoha aadress. Tagamaks, et kõik registreerimata aadressiga hääleõiguslikud isikud saaksid hääletada, loodi kiirelukohtoiming juba enne eelhääletamise algust. Rahvastikuregistri andmetel esitas elukohateate 737 valijat ning 15 384 kirjet jäid 11. märtsi seisuga tühjaks.

Kuigi ODIHR EET ei saanud hinnata, kuivõrd suures ulatuses mõjutas aadresside eemaldamine mõjutatud kodanike osalust, on murettekitav nende toimingute ajastus – kaks kuud enne valimisi. Nõue kustutada linna või valla täpsusega elukohaandmed samal ajal võimaldades ajutiselt ümber

¹⁶ [Puuetega inimeste õiguste konventsiooni](#) 29. artikkel sätestab, et osalisriigid tagavad puuetega inimestele poliitilised õigused ja võimaluse neid õigusi teistega võrdsetel alustel teostada [...], sealhulgas on neil õigus ja võimalus valida ja olla valitud [...] muuhulgas tagatakse, et hääletusprotseduurid, -vahendid ja -materjalid on sobilikud, juurdepääsetavad, lihtsalt mõistetavad ja kasutatavad.

¹⁷ Riigikogu valimistel täidavad häältelugemiskomisjoni funktsiooni linna ja valla valimiskomisjonid, mis on loodud kohaliku omavalitsuse volikogu valimise seaduse alusel volikogu valimiste tarbeks ning mida juhib vastava valla või linna sekretär.

¹⁸ 77 881 kodanikul oli elukohaks märgitud välisriigi aadress. Umbes 312 000 isikut, kes olid oma ametliku e-posti aadressi edasi suunanud, said elektroonilise valijakaardi.

¹⁹ Vastavalt rahvastikuregistri seaduse paragrahvile 110 rakendati seda kodanike suhtes, kes polnud varasemalt esitanud täielikku elukoha aadressi, ei olnud uuendanud oma andmeid pärast elukohavahetust või kelle elukoht oli eemaldatud ruumi omaniku soovil.

registreeruda pooliku aadressiga võis tekitada ebavajaliku takistuse.²⁰ ODIHR EET osapooled ei näinud murekohti hääletajate elukoha registreerimise juures ja hindasid toimingut usaldusväärseks ning tõhusaks. Valimisametnikud nägid tervitava uuendusena elektrooniliste valijate nimekirjade kasutamist, mida oodati 2021. aastaks, kuna see võimaldas valijaid hõlpsamini tuvastada, automatiseerida andmevahetust ja vähendada võimalikke inimlikke vigu.

VII. E-HÄÄLETAMINE

Internetihääletus on alternatiivse hääletamisviisina olnud hääleõiguslikele valijatele saadaval alates 2005. aastast. Viimastel valimistel anti e-hääletamisel 43,8 protsenti kõikidest hääletest, tähendades märkimisväärset 31,7-protsendilist tõusu võrreldes 2017. aasta kohalike omavalitsuste valimistega. Kõik ODIHR EET osapooled nõustusid, et usaldus Eesti internetihääletuse vastu on tõusuteel, eelkõige mugavuse ja küberünnakute puudumise tõttu. ODIHR EET hinnangul ei pea ametnikud enam internetihääletust eksperdimendiks, vaid tavalise protsessi osaks.

Usaldus e-hääletamise vastu ja selle laialdane kasutus tuleneb asjaolust, et riigis kasutatakse laialdaselt digitaalse isikutuvastuse süsteemi pangatoimingute ja digitaalsete lepingute tarbeks. Valija tuvastamiseks aktsepteeritud digitaalsed formaadid olid digitaalne ID-kaart (kasutas 69,2 protsenti interneti teel hääletanutest), digi-ID (1,6 protsenti) ja mobiil-ID (29,2 protsenti). Nendele hiljuti lisandunud Smart-ID ei ole riiklik autentimislahendus ja seetõttu seda valimistel ei aktsepteeritud. ODIHR EET osapoolte arvates on elektroonilise ID-süsteemi kaitsemeetmed võimalike rünnakute eest seoses haavatavate ID-kaartidega olnud tõhusad.

Kooskõlas varasemate ODIHR-i soovitustega, on RVT alates 2015. aastast edukalt vähendanud mitmeid riske, mis on seotud internetihääletuse süsteemiga (nimetatud ka kui „IVXV“), tugevdades süsteemi turvalisust ja privaatsust mitmete tehniliste meetmete vahendusel. Süsteemi praegune versioon on võrreldes varasemate versioonidega märkimisväärselt paranenud. Süsteem rakendab kohustuslikku allkirjapõhist tuvastust, mis võimaldab ametnikel ja audiitoritel kontrollida andmeobjektide autentsust, sealhulgas hääle, valimiskastide, tühistamisnimekirjade ja tulemuste autentsust. Süsteemile lisati veel tuvastusrakendus, mis võimaldas interneti teel hääletanutel tuvastada oma häält QR-koodi abil. Lisaks on süsteemi toimimisega seotud ülesanded jagatud mitme organisatsiooni vahel, mis aitab vähendada tarkvarapakkujaga seotud riske.

ODIHR EET hinnangul on tehtud olulisi samme selleks, et kaitsta süsteemi turvalisust väliste rünnakute eest, hankides internetihääle kogumiseks ja kaitsmiseks teenused Riigi Infosüsteemi Ametilt (RIA) ning eraettevõtelt. Siserünnakute tuvastamine ja ennetamine on aga jäetud kahe silma vahele. ODIHR EET poolt läbi vaadatud tehnilised raamistikud ja toimingud viitavad asjaolule, et siseründaja, kellel on volitus ligi pääseda digitaalsetele valimiskastidele, võiks murda iga valija poolt avaldatud QR-koodi salajasuse, isegi pärast koodi kehtivuse lõppu. See on vastuolus riiklike seaduste ja rahvusvaheliste standarditega, mis puudutavad hääle salajasust.²¹

RVT võiks välja töötada strateegiad, mis aitaksid vältida siserünnakute riski, lasta kolmandatel pooltel teha riskihinnanguid ning avaldada kõik audiitoraruanded aegsasti enne järgmiseid valimisi.

²⁰ VVK vaatas üle ja lükkas tagasi kaks valimisjärgset kaebust, mis olid seotud ebatäielike elukohaandmete eemaldamisega ja vajadusega hääletamise jaoks esitada täpne elukoha aadress. Riigikohus toetas VVK otsuseid.

²¹ Vaata Riigikogu valimise seaduse paragrahvi 1(2). OSCE Kopenhaageni dokumendi paragrahv 7.4 sätestab, et hääled antakse salajase hääletamise teel või võrdväärse vaba hääletustoimingu kaudu. Paragrahv 19 Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee [soovituses CM/Rec\(2017\)5 e-hääletamise standardite kohta](#) sätestab, et e-hääletamine peab olema korraldatud nii, et hääle salajasus on tagatud kogu valimisprotsessi kõikides etappides.

E-hääletamise süsteem pole tarkvarast sõltumatu, mis tähendab, et tarkvaratõrked selle komponentides, näiteks protsessoris või võtmeloomesüsteemis, võivad põhjustada valimistulemustes tuvastamatuid tõrkeid. Vastavalt avalikult kättesaadavale infole teostati süsteemile kvaliteedikontrolle, kuid vastupidiselt rahvusvahelisele heale tavale ei avaldatud teadaandeid RVT veebilehel, ehkki tarkvara algkoodis tehti uuendusi vaid kolm päeva enne valimispäeva ning ka pärast e-hääletamise lõppemist.²² ODIHR EET poolt läbi vaadatud piiratud algkoodijupp viitas probleemidele kokkulangevuste ja tõrgete käsitlemises ja tõrgetest teadaandmises.

RVT võiks integreerida hääletamisrakenduse hooldusplaani kvaliteedihinnangu toimingud ning avaldada kõik kvaliteedihinnangu tulemused, sealhulgas tulemused, mis on seotud disaini, turvaanalüüsi ja sissemurdmistestidega.

RVT abistamiseks kasutati välise audiitorite tiimi, et tagada eelhääletuse tulemuste kokkupanemisel häälte salajasus ja lõplike e-hääletamise tulemuste tõesus, kinnitades krüptograafilise segamistoimingu ja dekrüpteerimistõestuse õigsust. Tiim ei auditeerinud teisi olulisi toiminguid, sealhulgas dekrüpteeritud internetihäälte lõpptulemuste õiget edastamist.²³

RVT võiks tugevdada oma auditeerimisprotsessi, töötades välja täieliku strateegia ning nõudes, et audiitorid rakendaksid kriitilisi auditeerimistöörüistu iseseisvalt ja nullist.

Teised märkimisväärsed riskid, mis võivad negatiivselt mõjutada avalikkuse usaldust internetihääletuse suhtes, on küberrünnakute süüdistused desinformatsioonikampaaniate raames või inimlikud eksimused.²⁴

RVT võiks üle vaadata küberrünnakusüüdistuste võimalikud mõjud internetihääletuse infrastruktuurile ning välja töötada riskitõrjestrategie.

E-hääletamise tehnilised nõuded, mis saavad seaduseid, näivad olevat ebavajalikult piiravad ja kirjeldavad spetsiifilist hääletussüsteemi detailset. Samas aga pole täpselt selgitatud mitmeid võtmepunkte, vaid need on jäetud vabalt tõlgendamiseks RVT ja e-hääletamist rakendava tarnija poolt. Nende võtmepunktide hulgas on näiteks minimaalsed aktsepteeritavad krüptograafia tugevuse tasandid, aruandekohustus ja kontrollitavuse nõuded. See võib negatiivselt mõjutada süsteemi üldist tööd ja tulevasi uuendusi. Tehnilistes nõuetes pole kirjas ka infot ajakava ega eesmärkide kohta, mis puudutavad tarkvaraarendust ja selle rakendamist ega infot kvaliteedi tagamise kohta.²⁵

Seaduseid täiendavad tehnilised nõuded võiksid täpsustada aktsepteeritavat hääletussüsteemi üldisemalt, kuid sisaldada lisanõudeid, mis täpsustavad krüptograafia tugevust, kvaliteedi tagamist, tarkvara arendamist ja rakendamist, aruandekohustust ja kontrollitavust.

Internetihääletus algas 21. veebruaril kell 9.00 ja lõppes 27. veebruaril kell 18.00. Kokku anti 247 232 e-häält. Naissoost valijaid oli e-häälte andnute hulgas 54,5 protsenti. 704 valijat (0,28 protsenti

²² Paragrahv 42 [soovituses CM/Rec\(2017\)5 e-hääletamise standardite kohta](#) sätestab, et enne e-hääletamise toimumist peab valimiste korraldustsuse tagama enda jaoks täielikult, et e-hääletamise süsteem on tõene ja töötab korrektselt.

²³ Tarkvara sõltumatuse jaoks tuleb ka teisi haldureid iseseisvalt auditeerida, näiteks tuleks kontrollida kõikide e-häälte digiallkirja, eemaldada kõik duplikaadid ja teised mittekohtlikud hääled valimiskastist ja tagada anonüüsus. Paragrahv 39 [soovituses CM/Rec\(2017\)5 e-hääletamise standardite kohta](#) sätestab, et auditeerimissüsteem peab olema läbipaistev ja kõikehõlmav ning võimalikest probleemidest ja ohtudest tuleb aktiivselt teada anda.

²⁴ Näiteks valijate nimekirjade uuendamisel jaoskondades võidakse valijad ekslikult märkida eelhääletuses osalenuteks ja süüdistada veas e-hääletamist.

²⁵ Riigikohus vaatas läbi kaks valimisjärgset kaebust, mis tehti VVK otsuste vastu seoses internetihääletusega. Ehkki kaebused lükati tagasi, nägi kohus vajadust täpsemate toimingute järele ning palus täpsustada internetihääletuse rakendamise reegleid, eriti seoses elektrooniliste valimiskastide lugemise ja segamisega.

kõikidest häälest) hääletas rohkem kui ühe korra. Valimiskastide dekrüpteerimistoimingu käigus eemaldati 191 valija internetihääled, kuna need isikud andsid paberversioonil hääle eelhääletuse käigus.

VIII. RAHVUSVÄHEMUSTE OSALUS

Eesti 1,3-miljonilise rahvastiku hulgas on inimesi 192 rahvusest.²⁶ Suurimad rahvusgrupid on eestlased (69 protsenti), venelased (25 protsenti), ukrainlased (1,7 protsenti) ja valgevenelased ning soomlased (mõlemat alla 1 protsendi). Valitsus on loonud aktiivseid programme, et tõhustada rahvusvähemuste integreerumist mitmetes eluvaldkondades ning paljud ODIHR EET osapooled märkasid selles osas positiivseid trende. Samas on aga avalikus sektoris rahvusvähemused vähe esindatud. Põhjuseks on tihtipeale piiratud eesti keele oskus, ehkki olukorra parandamiseks on loodud mitmeid tasuta eesti keele kursuseid. Mõned rahvusvahelised osapooled on soovitanud tõhustada jõupingutusi, et kaasata rahvusvähemusi rohkem avalikku ellu, sealhulgas valitsusse.²⁷

Eesti rahvastikus on ka märkimisväärne hulk elanikke, kes on määratlemata kodakondsusega, mis tuleneb iseseisvuse taastamise järel rakendatud kodakondsuspoliitikast.²⁸ Selliste inimeste hulk on viimase 25 aasta jooksul stabiilselt langenud 32 protsendilt 6 protsendile ning 1. jaanuari 2019 seisuga oli neid 75 191.²⁹ Määratlemata kodakondsusega isikud võivad hääletada kohaliku omavalitsuse valimisel (kuid ei või kandideerida) ning nad ei või hääletada riiklikel valimistel, liituda erakondadega ega töötada riigiasutustes. Kuigi neil on võimalik naturaliseeruda, pole paljudel motivatsiooni seda teha või neil on raskusi kodakondsuseksami läbimisega. Enamik määratlemata kodakondsusega isikuid on hääleõiguslikus vanuses ja kuuluvad vene rahvusgruppi. Enamus eelistavad määratlemata kodakondsusega isiku staatuse säilitamist, kuna see võimaldab neil reisida viisavabalt Euroopa Liidu ja Vene Föderatsiooni vahel, mis on nende arvates olulisem kui võimalus saada täielik hääleõigus naturaliseeritud Eesti kodanikena.³⁰

Praeguse seaduste kohaselt on Eesti kodanikest rahvusvähemuse esindajatel täielik ja võrdne hääleõigus. Kuigi kandidaatide rahvustausta kohta pole ametlikku statistikat, andsid erakonnad ODIHR EET-le teada, et nad on kaasanud erakonna nimekirja rahvusvähemuste esindajaid, ehkki seaduse järgi pole selle kohta eraldi nõuet. Suurimad erakonnad tegid valimiskampaaniaid ka peamiselt venekeelsetes piirkondades ja vene keeles.

Kuigi mitmed erakonnad soovisid vältida jagavat retoorikat rahvusvähemusi puudutavates küsimustes, kahtlesid mõned poliitikud mitte-etniliste Eesti poliitikute ja aktivistide lojaalsuses. Näib, et enamike erakondade ja Eesti kodanike seas on märkimisväärne EL-i pooldamise määr, hoolimata nende rahvuslikust taustast või keelesuunast.

Kampaaniaid võib teha nii eesti kui võõrkeeltes. Keeleseaduse järgi peab võõrkeelne välireklaam sisaldama ka eestikeelset versiooni, mis ei tohi olla vähem nähtav. Keeleseaduse järelvalvega tegeleb

²⁶ Vaata 2011. aasta [rahva ja eluruumide loenduse tulemusi](#). Järgmine rahva ja eluruumide loendus toimub 2020-2021.

²⁷ Vaata 2014. aasta CERD [„Lõppjäreldusi Eesti kümnenda ja üheteistkümnenda perioodilise aruande kohta“](#), paragrahv 14.

²⁸ Pärast Eesti iseseisvuse taastamist 1991. aastal anti Eesti kodakondsus automaatselt ainult neile, kellel oli Eesti kodakondsus enne 16. juunit 1940 ning nende järglastele. Pikaajalised Eesti elanikud ja nende järglased, kes ei saanud automaatselt Eesti kodakondsust, ei hankinud mõnda teist kodakondsust ega taotlenud Eesti kodakondsust naturalisatsiooni korras, on ametlikult määratlemata kodakondsusega isikud.

²⁹ Andmed 5. märtsi seisuga 2019, vastavalt rahvastikuregistrile.

³⁰ Positiivse sammuna muudeti 2016. aastal kodakondsuse seadust, et tõhustada määratlemata kodakondsusega laste ja vanurite naturaliseerimist.

Keeleinspeksioon, kes ei saanud nende valimiste jooksul antud küsimuses ühtegi kaebust. Hääletamismaterjalid ja info jaoskondades ning valimiskastide juures oli eestikeelne. Üldine valimistega seonduv info oli saadaval ka vene ja inglise keeles, seda ka RVT kodulehel ning nii trüki- kui ringhäälingumeedias. Avalik-õiguslik ringhäälinguorganisatsioon ja mõned erakanalid pidasid valimisdebatte nii eesti kui vene keeles, mõned ka inglise keeles.

Kuigi rahvusvähemustega seotud küsimused ei olnud kampaaniates esimesel kohal, oli üks esileküündiv probleem venekeelsete koolide staatus, mida soovitakse käimalükatud haridusreformi käigus muuta ning mille üle pole erakonnad üksmeelele jõudnud. Kui Keskerakond lubas säilitada eesti- ja venekeelse koolisüsteemi, lubasid nii Reformierakond kui ka EKRE kaotada venekeelsed koolid, mis põhjustas paljudes venekeelse kogukonna liikmetes rahulolematust. Mitmete rahvusvähemuste esindajad avaldasid muret, pidades mõningaid tegevusi natsionalistliku alatooniga tegevusteks.³¹

ODIHR EET osapooled Ida-Virumaal, kus elavad suuremas osas vene rahvusest inimesed, väljendasid heakskiitu valitsuse jõupingutuste osas, nende seas näiteks mõningate avalike asutuste üle viimist pealinnast Ida-Virumaale. Samuti nähti positiivsena Eesti Ringhäälingu poolt loodud venekeelset telekanalit. Piirkonna valimistulemused aga viitavad madalale poliitilisele osalusele võrreldes riikliku keskmisega.³²

Võimuorganid peaksid tõhustama oma jõupingutusi, et edendada rahvusvähemustesse kuuluvate inimeste osalust avalikus ja poliitilises elus ning tegema edasisi samme selleks, et suurendada naturaliseerimise määra määratlemata kodakondsusega isikute hulgas, andes neile potentsiaalselt täieliku hääleõiguse.

IX. SOOVITUSED

Aruandes sisalduvad soovitused on toodud eesmärgiga muuta Eesti valimissüsteemi paremaks ning viia see kooskõlla OSCE nõuete ja teiste rahvusvaheliste kohustuste, standardite ning demokraatlike valimiste hea tavaga. Neid soovitusi tuleks lugeda koos varasemate ODIHR-i soovitustega, mida ei ole veel rakendatud.³³ ODIHR on valmis aitama Eesti ametkondadel muuta valimisprotsessi veelgi paremaks ja jätkata eelmistes ning käesolevas aruandes toodud soovituste rakendamist.

1. Jaoskonnakomisjoni liikmete esitamise kord tuleks üle vaadata, et eemaldada igasugune ebaselgus jaoskonnakomisjoni liikmete maksimaalse arvu osas, tagamaks tõhusalt poliitilise tasakaalu ja võrdsuse kandideerivate erakondade vahel vastavalt seadusele.
2. Kaaluda tuleks muudatuste tegemist õiguskaitsevahendites, tagamaks õigeaegsed ja tõhusad lahendused kõikidele valimistega seotud küsimustele.
3. Kaaluda võiks Riigikogu valimise seaduse ja kohaliku omavalitsuse korralduse seaduse ühistingimuste ülevaatamist jaoskonnakomisjonide liikmete valimise osas ning tõhustada ja

³¹ Nende seas olid näiteks Eesti 200 plakatikampaania, kus viidati rahvuslikule lõhestatusele ning EKRE tõrvikumarss, mis korraldati Eesti iseseisvuspäeval üks nädal enne valimisi.

³² Valimisaktiivsus oli 4,2 protsenti, võrdluseks üleriigiline valimisaktiivsus – 63,7 protsenti.

³³ 1999. aasta OSCE Istanbuli dokumendi paragrahv 25 sätestab, et OSCE osalusriigid järgivad ODIHR-i valimiste hinnangut ja soovitusi kiiremas korras. ODIHR EET hindab varasemate soovituste järgimist järgnevalt: 2015. aasta Riigikogu valimiste lõpparuandest on 9. soovitus suuremas osas rakendatud, samas 1., 5. ja 11. soovitus on osaliselt rakendatud, 6. ja 7. soovitus ei kehti enam.

-
- täpsustada meetmeid, et tagada protsessi ühene rakendamine.
4. Valimisametnikud võiksid teha rohkem jõupingutusi selle nimel, et erivajadustega inimesed saaksid hääletada. Selle jaoks tuleks tõhustada või rakendada meetmeid nagu ligipääsetavuse tagamine valimisjaoskondades, kättesaadavate infomaterjalide ja abivahendite väljatöötamine ning digitaalsete tööriistade ja veebirakenduste ligipääsetavus.
  5. RVT võiks välja töötada strateegiad, mis aitaksid vältida siserünnakute riski, lasta kolmandatel pooltel teha riskihinnanguid ning avaldada kõik audiitoraruanded aegsasti enne järgmiseid valimisi.
  6. RVT võiks integreerida hääletamisrakenduse hooldusplaani kvaliteedihinnangu toimingud ning avaldada kõik kvaliteedihinnangu tulemused, sealhulgas tulemused, mis on seotud disaini, turvaanalüüsi ja sissemurdmistestidega.
  7. RVT võiks tugevdada oma auditeerimisprotsessi, töötades välja täieliku strateegia ning nõudes, et audiitorid rakendaksid kriitilisi auditeerimistöööriistu iseseisvalt ja nullist.
  8. RVT võiks üle vaadata küberrünnakusüüdistuste võimalikud mõjud internetihääletuse infrastruktuurile ning välja töötada riskitõrjestrategie.
  9. Seaduseid täiendavad tehnilised nõuded võiksid täpsustada aktsepteeritavat hääletussüsteemi üldisemalt, kuid sisaldada lisanõudeid, mis täpsustavad krüptograafia tugevust, kvaliteedi tagamist, tarkvara arendamist ja rakendamist, aruandekohustust ja kontrollitavust.
  10. Võimuorganid peaksid tõhustama oma jõupingutusi, et edendada rahvusvähemustesse kuuluvate inimeste osalust avalikus ja poliitilises elus ning tegema edasisi samme selleks, et suurendada naturaliseerimise määra määratlemata kodakondsusega isikute hulgas, andes neile potentsiaalselt täieliku hääleõiguse.

LISA: VALIMISTULEMUSED³⁴

Hääleõiguslike valijate arv	887 420
Antud häälte koguarv	565 045
Kehtivaid hääletussedeleid	561 141
Kehtetuid hääletussedeleid	3 904
Valimisaktiivsus (protsentides)	63,7

Erakond	Häälte arv	Häälte %	Mandaate kokku	Naissaadikuid kokku
Eesti Reformierakond	162 363	28,9	34	13
Eesti Keskerakond	129 618	23,1	26	8
Eesti Konservatiivne Rahvaerakond (EKRE)	99 671	17,8	19	3
Isamaa Erakond	64 219	11,4	12	1
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	55 175	9,8	10	4
Erakond Eesti 200	24 448	4,4	0	
Erakond Eestimaa Rohelised	10 227	1,8	0	
Elurikkuse Erakond	6 858	1,2	0	
Eesti Vabaerakond	6 461	1,2	0	
Üksikkandidaadid	1 590	0,3	0	
Eestimaa Ühendatud Vasakpartei	511	0,1	0	
		Kokku:	101	29

³⁴ Detailed valimistulemused on saadaval VVK [kodulehel](#).

ODIHR

Demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo (ODIHR) on peamine OSCE institutsioon, mis aitab liikmesriikidel „tagada inim- ja põhiõiguste austamist, järgida õigusriigi seaduseid, edendada demokraatia põhimõtteid (...) ja ehitada, tugevdada ning kaitsta demokraatlikke institutsioone ning edendada sallivust kogu ühiskonnas“ (1992. aasta Helsingi tippkohtumise dokument). Sellele viidatakse kui OSCE inimlikule dimensioonile.

ODIHR-i Varssavis (Poolas) asuv peakorter loodi 1990. aasta Pariisi tippkohtumisega vabade valimiste büroo kujul ja see alustas tegevust 1991. aasta mais. Aasta hiljem muudeti büroo nimetust, et see peegeldaks selle laiendatud volitusi inimõiguste ja demokratiseerimise valdkonnas. Praegu töötab ODIHR-is üle 150 inimese.

ODIHR on Euroopa juhtiv agentuur **valimisvaatluste valdkonnas**. Iga aasta koordineerib ja organiseerib see tuhandete vaatlejate missioonile lähetamist, et hinnata, kas OSCE liikmesriikides peetavad valimised vastavad OSCE nõuetele ja teistele rahvusvahelistele demokraatlike valimiste standarditele ning riiklikele õigusaktidele. Organisatsiooni ainulaadne metoodika annab põhjaliku ülevaate valimisprotsessist tervikuna. ODIHR aitab liikmesriikidel parandada nende valimissüsteemi toetavate projektide kaudu.

Büroo **demokratiseerimistegevused** hõlmavad: õigusnorme, õigusalast tuge, demokraatlikku valitsemisviisi, migratsiooni ja liikumisvabadust ning soovõrdõiguslikkust. ODIHR rakendab igal aastal mitmeid sihipäraseid abiprogramme, mille eesmärk on arendada demokraatlikke struktuure.

ODIHR aitab ka oma liikmesriike nende kohustuste täitmisel, et edendada ja kaitsta **inimõigusi** ja põhivabadusi, mis on kooskõlas OSCE inimliku dimensiooniga. See saavutatakse koostöös erinevate partneritega, tõstes suutlikkust ja pakkudes ekspertide arvamusi valdkondades, mille alla kuuluvad inimõigused ja terrorismivastane võitlus, inimkaubanduse ohvriks langenute inimõiguste kaitsmine, inimõigustealane harimine ja koolitamine, inimõiguste järelvalve ja aruandlus ning naiste inimõigused ja turvalisus.

ODIHR pakub oma liikmesriikidele tuge **sallivuse** ja **mittediskrimineerimise** vallas, et vihkamiskuritegudele, rassi-, ksenofoobia, antisemitismi ja teiste mittesallivuse vormidele tugevamalt vastu seista. ODIHR-i sallivuse ja mittediskrimineerimisega seotud toimingud keskenduvad järgmistele valdkondadele: õigusaktid; õiguskaitseorganite koolitamine; järelvalve, aruandlus, meetmete rakendamine vihkamiskuritegude ja -intsidentide suhtes; samuti harivad tegevused sallivuse propageerimiseks, austus ja vastastikune mõistmine.

ODIHR annab oma liikmesriikidele nõu **romisid** ja **sintisid** puudutavate poliitikasuundade suhtes. See edendab romi ja sinti kogukondade seas suutlikkust ning suhetevõrkustiku arendamist ja julgustab romi ja sinti kogukondade esindajaid osalema poliitikas.

Kõik ODIHR-i tegevused viiakse läbi tihedas koostöös OSCE liikmesriikide, OSCE institutsioonide ja lähetustega, samuti mõnede teiste rahvusvaheliste organisatsioonidega.

Rohkema info saamiseks vt ODIHR-i veebilehte (www.osce.org/odihr).